

КАТЕГОРІЯ АСПЕКТУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЛЯ ВІЗУАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ Р. АРНГЕЙМА (на матеріалі української мови)

У статті пропонується дещо нова, відмінна від традиційної, модель аспектуальної системи українського дієслова, яка ґрунтується на принципах поля візуального сприйняття Р. Арнгейма та розробленій автором аспектуально релевантній класифікації дієслів, підвалинами якої є так звані «класи З. Вендлера» — прихованограматичні категорії, що й визначають видову поведінку дієслів.

Ключові слова: теорія поля, дієслово, вид (аспект), аспектуальний клас.

Термін «поле» разом з його неминучим супроводом («ядро», «периферія», «напруження», «затухання», «тяжіння», «сила» тощо) для лінгвістичної метамови є досить вдалою метафорою, запозиченою з фізичної теорії електромагнітного поля. Як відзначає В. Г. Адмоні, такі поняття, як, наприклад, сила зчеплення компонентів поля, можуть бути визнані притаманними цим компонентам лише метафорично, насправді ж вони існують лише у свідомості мовців у вигляді міцних і постійних асоціацій, пов'язаних із функціональною специфікою певних мовних феноменів¹. Досить органічно вписується в термінологічний апарат теорії поля й геометрично-просторова метафора «проекції» як властивої граматичним категоріям і формам здатності «випромінювати» граматичні ознаки на інші граматичні форми та лексичний матеріал. У контексті поля таке «випромінювання» спрямоване від категорій, які визначають його ядро, до периферії². Ця інтерпретація цілком адекватно відображає головний принцип польового структурування фізичних явищ: максимальне напруження в осерді поля та поступове його затухання на периферії.

Не зупиняючись детально на еволюції лінгвістичних уявлень про поле, згадаймо фундаментальну в цьому аспекті працю Г. С. Щура³. Метафора «поле», за свідченням ученого, будучи введеною в лінгвістичний ужиток як *Bedeutungsfeld* («поле значень») Г. Іпсеном та інтерпретована як *Begriffsfeld* («поняттєве поле») Й. Тріром, стала однією з парадигматичних підвалин мовознавчої науки. Теорія поля набула активного розвитку в працях О. Духачека, Е. Косеріу, С. Д. Кацнельсона, Л. Вайсгербера, В. Порціга, Ф. Брюно, О. Єсперсена, Є. В. Гулиги і Є. І. Шендельс, М. М. Гухман, В. Г. Адмоні, О. В. Бондарка та ін. «Якщо певні інваріантні групи позначити терміном “поле”, а здатність цих груп притягувати інші елементи — терміном “атракція”, то і “поле”, і “атракція”

¹ Адмоні В. Г. Основы теории грамматики.— М. ; Ленинград, 1964.— С. 78.

² Там же.— С. 82.

³ Щур Г. С. Теории поля в лингвистике.— М., 1974.— 255 с.

виявляються характерними для всіх рівнів мови»⁴, що уможливило виділення поняттєвих, семантичних, лексичних, лексико-граматичних, граматичних, синтаксичних, функціонально-семантичних та асоціативних полів. В українському мовознавстві польову модель частин мови розробляв І. Р. Вихованець⁵. Це свідчить про те, що всі існуючі поля тією чи іншою мірою є конститuentами складної і специфічної для кожної мови картини світу.

Плідним виявилось застосування теорії поля в царині функціональної граматики. Серед проектів такої граматики, які співіснують у сучасній лінгвістиці, досить привабливою є інтерпретаційна модель, прийнята багатьма аспектологами, що поділяють засадничі теоретичні принципи та позиції лінгвістичної школи, визнаний лідер якої — О. В. Бондарко. Об'єкт дослідження теорії функціональної граматики становлять функціонально-семантичні поля (ФСП), кожне з яких, відображаючи певну «зону смислів», інтегрує на підставі спільності реалізації функції відображення цієї зони різнорівневі мовні засоби. Утвердження теорії відбувалося в процесі вивчення категорії дієслівного виду в російській та інших слов'янських мовах як граматикизованої частини ширшого поняттєвого поля — аспектуальності, домінантою якого є семантична категоріальна ознака «внутрішній час» (за Г. Гійомом), або «характер перебігу та розподілу дії в часі» (за О. М. Пешковським)⁶.

Продуктивність лінгвістичної моделі опису дієслівного виду, яка ґрунтується на принципі функціонально-семантичного поля, свідчить про високий рівень її інтерпретаційної адекватності. Проте суперечливий характер досліджуваного феномену, його магнетизм для лінгвістів та невтишима полеміка, яку він викликає, невичерпність, попри давню дослідницьку традицію та широку літературу, спонукає до подальшого пошуку інтерпретаційних моделей, які, спираючись на загальні закономірності польового моделювання, «пронизували» б організацію кожного поняттєвого субполя (термін увів в українську аспектологію О. І. Бондар⁷) аспектуальності, виявляючи її специфіку щодо інтеріоризації онтологічного феномену, що стоїть за концептом «внутрішній час». Саме такий підхід, на нашу думку, уможливив би стирання гострих кутів полеміки навколо такої досить еkleктичної за характером вираження категорії, як дієслівний вид.

До подальших пошуків у царині виду та аспектуальності спонукає те, що попри пильну увагу до цього феномену, давню традицію, величезний доробок цілої когорти аспектологів, особливо дослідників виду на матеріалі російської мови (як російських, так і зарубіжних), проблема адекватного наукового опису слов'янського виду залишається відкритою. Такий невтішний висновок зафіксували відповіді 35 дослідників із 13 країн світу на анкету аспектологічного семінару філологічного факультету Московського державного університету. Головними об'єктивними причинами наявного стану названо: 1) складність семантичної організації категорії виду, що зумовлена впливом на видове значення лексичної (у тому числі й словотвірної) семантики, граматичної категорії часу, семантики контекстуального оточення, статусу аргументів тощо; 2) складність формальної організації, що полягає у відсутності уніфікованого та регулярного видового протиставлення в плані вираження та «нежорсткості» кореляції між формою і змістом. Головні суб'єктивні причини — брак єдиної теорії виду, точ-

⁴ Там же. — С. 162.

⁵ Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-структурному аспекті. — К., 1988. — 256 с.

⁶ Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализация. Таксис / Под ред. А. В. Бондарко и др. — Ленинград, 1987. — С. 40.

⁷ Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові : Система засобів вираження. — Одеса, 1996. — 191 с.

ніше — відсутності згоди у принципових питаннях теорії; невпорядкованість загальноприйнятої метамови опису аспектологічної системи; не виправдане схилення перед віджилими науковими догмами. Завдання першого ступеня актуальності, на думку авторитетних аспектологів, — це створення динамічної моделі, яка враховує чинники всіх мовних рівнів, що передбачає передусім дослідження взаємодії лексичного і видового значень, ролі контексту при описі виду, зв'язку виду з універсальним набором акціонсартних значень, репрезентованих у частково-видових значеннях, тощо. До проблем методологічного характеру зараховано: 1) розв'язання аспектологічних проблем у світлі нових досягнень семантики; 2) необхідність переходу від опису до пояснення; 3) розв'язання проблем термінології з урахуванням чіткого розрізнення значення і форми, розроблення метамови та глибше визначення поняття «вид»⁸.

Пошуки у відносно новій для українського мовознавства галузі — аспектології (принаймні в контексті парадигми функціонально-категоріальної граматики), теоретичне підґрунтя для яких було найбільшою мірою закладене працями В. М. Русанівського⁹, можна вважати успішно розпочатими, що засвідчують як загальнотеоретичні граматичні праці, зокрема І. Р. Вихованця і А. П. Загнітка¹⁰ та відповідні розділи в граматиках, наприклад К. Г. Городенської і А. П. Грищенка¹¹, так і спеціальні праці К. Г. Городенської, О. І. Бондаря, С. О. Соколової¹². Однак лише пунктирне окреслення об'єктивістського підходу (термін Дж. Лайонза) до дослідження категорії виду, з одного боку, та разюча диспропорція між цілою низкою аспектологічних праць, здійснених на матеріалі російської мови, та поодинокими студіями, присвяченими дослідженню аспектуальної специфіки дієслова, — з другого, спонукає до подальшого освоєння проблем аспектології на ґрунті української мови.

Першим завданням, підпорядкованим загальній меті польового моделювання аспектуальності, є уточнення конфігурації поля «внутрішнього часу». Вже сама словосполука «поле часу» ілюструє відображений у метамові лінгвістики феномен, який, за твердженням Дж. Лайонза, виявляє себе в дуже багатьох мовах світу. Це моделювання словника і граматики, темпоральної референції і денотації за зразком просторової референції і денотації як частини загальнішого процесу моделювання абстрактних царин на кшталт конкретних галузей, оскільки темпоральні відношення за своєю суттю — більш абстрактні, ніж просторові, а темпоральне значення є історично похідним від раніше сформованого просторового¹³.

⁸ *Черткова М. Ю., Плуганян В. А. та ін.* Ответы на анкету аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова // *Вопр. языкознания.* — 1997. — № 3. — С. 12–136.

⁹ *Русанівський В. М.* Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI–XVII століття. — К., 1959. — 100 с.; *Русанівський В. М.* Структура українського дієслова. — К., 1971. — 315 с.

¹⁰ *Вихованець І. Р.* Знач. праця; *Загнітка А. П.* Система і структура граматичних категорій дієслова. — К., 1990. — 51 с.; *Загнітка А. П.* Теоретична граMATика української мови. Морфологія. — Донецьк, 1996. — 435 с.

¹¹ *Городенська К. Г.* Дієслово // *Вихованець І. Р., Городенська К. Г.* Теоретична морфологія української мови. — К., 2004. — С. 217–298; *Грищенко А. П.* Дієслово // *Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. А. П. Грищенка.* — К., 1997. — С. 403–446.

¹² *Городенська К. Г.* Видові протиставлення в системі сучасних дієслів // *Слово. Стиль. Норма : Зб. наук. праць.* — К., 2002. — С. 118–121; *Бондар О. І.* Знач. праця; *Соколова С. О.* Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. — К., 2003. — 284 с.; *Соколова С. О.* Дієслово як носій фреймової семантики // *Теоретична і дидактична філологія : Зб. наук. праць.* — К., 2007. — Вип. 2. — С. 246–257.

¹³ *Лайонз Дж.* Лингвистическая семантика : Введение. — М., 2003. — С. 342–343.

Первісно просторову етимологію мають і самі метаімена досліджуваної концептуальної зони. Термін «аспект» з вихідним значенням лат. *aspektus* «погляд, вигляд, зір», від *aspekto* «дивлюсь»; «погляд, кут зору, під яким сприймається те чи інше явище, предмет, подія, перспектива, в якій вони виступають»¹⁴ (пор. також: перспектива (фр. *perspective*, від лат. *perspicio* «бачу наскрізь, уважно розглядаю») — «вид удалечінь»; «спосіб зображення фігур, що ґрунтується на застосуванні центрального проектування (проекція)»¹⁵), — як відзначає А. Мазон, — вдало і майже інтуїтивно знайдений для перекладу відповідного російського терміна «вид» швейцарцем Ф. Рейфом у 1828 р.¹⁶ Як зауважує Г. Якобсон, «...росіяни з повним правом дали категоріям свого дієслова назву “виды” (від *видеть*, лат. *videre*)»¹⁷, хоча термін «вид» було вперше запроваджено М. Смотрицьким у XVII ст. у книзі «Грамматіки славенска» *правилное Сѣнтагма* (1619)¹⁸ — як наслідок спеціалізації слов'янського *вид* «погляд; вигляд».

Усе це робить цілком можливим припущення про те, що польова модель аспектуальності може бути запозичена не тільки з теорії фізики, а й, скажімо, з теорії візуального сприйняття, інтерпретована не лише як загальноприйнятий аналог електромагнітного феномену, але і як аналог просторово-візуального поля, розробленого Р. Арнгеймом у праці «Мистецтво і візуальне сприйняття»¹⁹.

Психологічно-силове Х-подібне поле, змодельоване Р. Арнгеймом у результаті дослідження особливостей візуального сприйняття серії малюнків із зображенням контуру квадрата та розташованого в різних його місцях диска, являє собою невидиму внутрішню структуру квадрата (є ще й зовнішня структура, що виходить за рамки зображення), яка створюється як вторинна завдяки взаємодії сил, що йдуть від зображення, сприйманого зором, тобто від контуру квадрата. Візуальне сприйняття диска неминуче пов'язане з психологічним відчуттям його тяжіння до центра квадрата чи в якийсь інший бік, його внутрішню напруженість у взаємодії з квадратом, що його оточує. Центральна точка є невід'ємною частиною зображення, невидимим силовим фокусом, установленим контурами квадрата. На диск впливають не лише сили, що діють по діагоналі квадрата, а й сили, утворювані вертикальними і горизонтальними осями, що перетинаються у центрі квадрата. Центр, таким чином, є місцем перетину цих чотирьох основних структурних ліній. Інші точки, розташовані на них, є менш енергетичними і сильними, ніж центр, але і їм властивий ефект впливу. Де б не був розташований диск, він зазнає дії сил з боку всіх прихованих структурних факторів; відносна сила і відстань цих чинників визначає спільний ефект у загальній конфігурації сил. У центрі всі сили перебувають у стані рівноваги, тому найстійкіший стан диск має у тому випадку, коли його центр збігається із центром квадрата. Інший відносно спокійний стан можна знайти, пересуваючи диск по діагоналі. Точки рівноваги лежать поблизу кутів квадрата, причому кутові точки мають меншу силу, ніж центральна. Таким чином, внутрішня структура квадрата являє собою силове поле. Фактичні лінії в цьому динамічному ландшафті — гребені, з обох боків яких енергетичні рівні поступово знижуються. Це центри сил тяжіння і

¹⁴ Словник іншомовних слів.— К., 2000.— С. 60.

¹⁵ Там же.— С. 475.

¹⁶ Мазон А. Вид в славянских языках : Принципы и проблемы.— М., 1958.— С. 32.

¹⁷ Якобсон Г. Рецензия на книгу Якоба Вакарнагеля «Лекции по синтаксису» // Вопросы глагольного вида.— М., 1962.— С. 39.

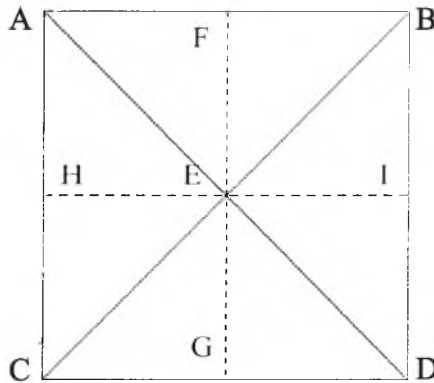
¹⁸ Українська мова : Енциклопедія.— 2-е вид. випр. і доп. / Редкол.: В. М. Руснаківський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.— К., 2000.— С. 67.

¹⁹ Арнгейм Р. Искусство и визуальное восприятие.— М., 1974.— 302 с.

відштовхування, вплив яких поширюється на навколишнє середовище, причому жоден його елемент не може уникнути їхнього впливу²⁰.

Польова модель Р. Арнгейма цікава і тим, що силові кутові точки квадрата, діагонально взаємодіючи через центральну найпотужнішу точку, утворюють знак інверсії. Інверсія ж як єднання, взаємоперетворення та рівновага двох протилежних сутностей²¹ якраз і визначає внутрішню логіку категорії виду, яка відображає в етносвідомості носіїв української мови діалектичну єдність таких протилежностей, як подія / стан (рух / спокій, змінність / стійкість, послідовність / тривалість), що інтеріоризуються українським дієсловом як дихотомія процесуальної ознаки дія / подія²².

Розроблена нами на ґрунті описаної Р. Арнгеймом внутрішньої структури квадрата віртуальна модель аспектуальної системи української мови має достатній рівень «працездатності», що дозволяє увиразнити систему аспектуальних відношень, відобразивши її чітку структурованість та визначивши місце дефективних у видовому відношенні одиниць як невід'ємних елементів поля, що забезпечують його загальну рівновагу:

Зробимо короткий опис цієї структури.

1. Категорія дієслівного виду є своєрідною граматичною рамкою, що накладається на весь дієслівний масив української мови (немає дієслова поза видом). Контур рамки задає аспектуальній системі, що відображає внутрішній час (внутрішній темпоральний контур) ситуації, польову структуру, яка виникає внаслідок семантичного тяжіння одиниць, спричиненого впливом граматичної видової домінанти «внутрішня межа дії».

2. Структура аспектуальної системи українського дієслова має вигляд X-подібного поля, у якому кутові силові точки квадрата (А, D, В, С) діагонально взаємодіють через центральну найпотужнішу точку (Е). Їхня взаємодія має характер інверсії, яку ми розуміємо як протиставність семантики дієслів та її відкритість для видової трансформації в одиниці протилежного виду. Якщо зовнішня протиставність властива всім дієсловам (лексеми недоконаного виду системно протиставляються лексемам доконаного виду), то внутрішня опозиція, якою є видове партнерство, характерна лише для дієслів із корелятивною семантикою, що тяжіють до X-подібного діагонального «требенья» поля. Саме ці

²⁰ Там же.— С. 25–27.

²¹ Керлот Х. Э. Словарь символов.— М., 1994.— С. 229–231.

²² Калько М. І. Аспектуальність з погляду особливостей концептуалізації дійсності // Система і структура східнослов'янських мов : 36. наук. праць.— К., 2003.— С. 25–32.

діагональні проєкції (A — D, B — C) і є тим граматичним осердям, яке задається видовою рамкою, адже головна суть виду — проєкція корелятивності, що надає різним лексемам стосунків видового партнерства, учасники якого більшою чи меншою мірою можуть бути співвіднесені як форми одного слова. Таким чином, загальна рівновага аспектуальної системи забезпечується видовою дихотомією таких партнерів. На віддалі від силових «гребенів» з обох боків уздовж них розташовуються непарні одиниці *perfektiva tantum* та *imperfektiva tantum*, які здатні набувати з дієсловами протилежного виду так званих акціонсартних стосунків, або партнерства за родами дії. Найбільшою мірою опозиційність видової семантики послаблюється в семантичних «борознах» (F — G, H — I), утворених вертикальною та горизонтальною осьовими лініями видової рамки квадрата, уздовж яких розташовані біаспективи, пор.: *женитися* («А женився ж як майстер, що має ремесло в руках; правда він кинув свого пензля і взявся за мотику: робить у полі аж гай гуде» — М. Сервантес). Їхнє значення для рівноваги видової системи полягає в тому, що, тяжіючи одночасно до обох діагональних ліній — як перфективної, так і імперфективної, вони забезпечують баланс кожного з чотирьох основних сегментів поля.

3. Найсильніша семантична енергетика сконцентрована в центральній точці поля, отже, корелятиви граматичного X-подібного осердя, що належать до його центральної зони, перебувають у стані найбільшої рівноваги, тобто відзначаються найвищим рівнем граматичності. Це, поза сумнівом, імперфективні видові партнери, оскільки саме вони можуть бути співвіднесені із формами одного слова, пор.: *вишивати* — *вишити* («Красива осінь вишиває клени Червоним, жовтим, срібним, золотим. А листя просить: — Виший нас зеленим! Ми ще побудем, ще не облетим» — Л. Костенко). Кутові точки рівноваги мають дещо слабшу семантичну енергетику, ніж центральна, тобто характер корелятивності членів видових пар цієї зони відзначається меншим ступенем граматичності і може бути співвіднесений швидше з опозитивністю різних слів, аніж форм одного слова. Кутові зони рівноваги поля наповнюють члени перфективних пар, напр.: *рости* — *вирости* («Ми ще *ростем*. Ми *виростем*. Ми будем. Ми ще ніким не взяті на приціл» — Л. Костенко). Як свідчать історичні студії з аспектології, саме ними був заданий контур видової рамки, імперфективація ж була вторинним, пізнішим явищем при формуванні граматичної категорії виду²³. Прототипними одиницями обох названих зон є дієслова, корелятивні в усіх своїх значеннях, периферійними — дієслова, одні ЛСВ яких — парновидові, інпі ж — непарновидові, пор.: *писати* — *написати* («Усі йому вже оди *написали*, лиш я один ще оди не *писав*» — Л. Костенко) і тільки *писати* («А *писав* — куди краще від самого дяка... — літери рівні, круглі» — П. Мирний); «Так перо *пише*, як муха *дише*» (Прислів'я).

Проміжною між центральною та кутовою є зона відносної рівноваги, яка наповнена членами так званих видових трійок — тричленних кореляцій, у яких дієслова доконаного виду одночасно є як перфективними, так і імперфективними партнерами, пор.: *свердлити* — *просвердлити* — *просвердлювати*. Ще меншою рівновагою відзначаються ділянки проміжної зони, які наповнюють члени так званих поліпрефіксальних²⁴, корелятивних комплексів, до складу яких, з одного боку, належать безпрефіксні дієслова недоконаного виду з дифузною се-

²³ Маслов Ю. С. Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида // Маслов Ю. С. Избранные труды : Аспектология. Общее языкознание.— М., 2004.— С. 445–477.

²⁴ Ясаи Л. О принципах выделения видовой пары в русском языке // Вопр. языкознания.— 1997.— № 4.— С. 75.

мантикою, що уможлиблює їх корелятивну видову співвіднесеність з кількома префіксальними дієсловами доконаного виду, напр.: *різати* — *розрізати*, *порізати*, *вирізати*. Усі проміжні та перехідні явища, згідно з теорією польової структури, ми розглядаємо як такі ж закономірні, органічні явища, як і прототипові, оскільки вони є необхідними елементами, що визначають загальну рівновагу системи.

4. Інтерпретуючи хоча б у найзагальніших рисах семантико-граматичний аспект у світлі теорії поля, слід відзначити, що тут першорядну роль відіграє семантика термінативності / атермінативності (граничності / неграничності). Саме термінативні партнери (як префіксальні, так і суфіксальні) є прототипними корелятами, оскільки, як засвідчують історичні студії в галузі аспектології, саме на ґрунті протиставлення граничності / неграничності розвинулося граматичне протиставлення доконаності / недоконаності²⁵. Термінативне партнерство ґрунтується на видовій дихотомії: «подійно спрямований процес — подія, підготовлена цим процесом», пор.: *віддавати* — *віддати* («Отож люб'язно, мої дами, так і живіть, — *оддавайте* всякому віть за віть, а не можете тепер, то *оддайте* в четвер, от воно й вийде — бу на бу, му на му, як гукнеш, так і одгукнешся» — Д. Боккаччо); *робити* — *зробити* («Коли вам до вподоби те, що я сказала (а тут я готова чинити вашу волю), то так і *зробимо*, як же ні, то нехай усяке *робить* до вечора, що кому завгодно» — Д. Боккаччо). Периферія імперфективної корелятивності наповнена статальним партнерством, що ґрунтується на опозиції «зародження стану — вияв стану набутого в результаті події», пор.: *полюбити* — *любити* («Через те, не у гнів вам, такою любов'ю, про яку ви кажете, я зроду вас не *полюблю* і не хочу, щоб ви мене так *любили* — Д. Боккаччо). Периферія імперфективного партнерства — тривіальні пари, обидва члени яких мають подійне значення, але дієслова недоконаного виду означають, як правило, повторювану подію, пор.: *прийти* — *приходити* («І я *прийшла* не струшувать ренклюд І не робить з плодів твоїх набутку. Чужі *приходять* в час твоїх щедрот, а я прийшла у час твого смутку» — Л. Костенко).

5. Зону так званої видової дефективності (некорелятивності), як було зазначено вище, становлять дієслова *perfektiva tantum* та *imperfektiva tantum*, більшість яких здатна утворювати із дієсловами протилежного виду акціональні пари. Найбільше до зони видової корелятивності як граматичного осердя аспектуальності тяжіють спеціально-результативні роди дії. Певна частина дієслів, що належать до цих родів, «прориває» видову дефективність, утворюючи імперфективні форми, які вживаються лише в ітеративному значенні, наприклад, тотально-результативний рід дії, пор.: *витоптувати* — *витоптати* («Зажурилась Україна, Бо нічим прожити, *Витоптала* орда кіньми Маленькі діти» — Укр. нар. дума); «Кіннота ворога *витоптувала* посіви, руйнувала села й міста» — П. Тичина). Найвіддаленіший від граматичного осердя сегмент зони видової дефективності — часові роди дії, наприклад, сатуративний, пор.: *натерпітися* («В соннім спокої вогонь твій ледь бився. Але страху я тоді *натерпівся!*» — О. Ірванець). Дієслова, що належать до часових родів дії, як правило не утворюють видових корелятивних пар. Деяким аспектуальним розрядам безпрефіксних дієслів недоконаного виду притаманна польова дифузність: вони водночас тяжіють як до зони парновидового, так і до акціональної співвіднесеності, пор.: *будувати* — *збудувати* (термінативний клас дій) («Він був святий. Він жив не погрішимо. І не за гроші *будував* свій храм. І так, у мислях *збудувавши* храми, Торгующих із храму виганяв» — Л. Костенко) і *набудувати* (кумулятивний рід

²⁵ Маслов Ю. С. Роль так называемой... — С. 455–457.

дії): («Доводилось мені і скарби знаходити: багацько *набудував* я церков, монастирів» — О. Стороженко).

6. Досліджуючи психологічно-силове поле візуального сприйняття, Р. Арнгейм визначив усередині контуру квадрата такі місця віддалення диска від центра, у яких він ніби «намагається вискочити за межі контуру»²⁶. Такими місцями для поля аспектуальності є, наприклад, зона релятивної семантики, пор.: *належати* («*Душа належить* люду і епохам» — Л. Костенко). Релятивні дієслова не можуть вступати ні в парновидове, ні в акціональне партнерство. Як відзначає В. М. Русанівський, «дієслово є насамперед темпоральною (часовою) частиною мови. Тому, коли воно виражає дію узагальнено, безвідносно до моменту мовлення або інших часових меж, його значення може набувати статичних рис і наближатися до значення прикметника»²⁷.

Таким чином, проведення аналогії між полем аспектуальності та Х-подібним полем Р. Арнгейма і, відповідно, між граматичною категорією виду і внутрішньою структурою квадрата, заданою його зовнішніми сторонами (зовні ми сприймаємо лише форми доконаного і недоконаного виду та два основні процеси видотворення — перфективізацію та імперфективізацію), між аспектуально зумовленими лексичними класами («аспектуальними класами» Ю. С. Маслова²⁸, дієслівними класами З. Вендлера²⁹, «акціональними гештальтами» за Ф. Леманном³⁰, «таксономічними категоріями» О. В. Падучевої³¹ тощо) й диском, розміщеним у різних місцях усередині контуру квадрата (контур квадрата ми інтерпретуємо як видову рамку), дозволяє наочно продемонструвати роль виду як структурального чинника поняттєвого поля «аспект (внутрішній час) дії», що визначає статус кожного аспектуально зумовленого класу лексики як сегмента Х-подібного поля.

Х-подібний «гребінь» поля аспектуальності, поза сумнівом, становлять вендлерівські *accomplishments* — а) агентивна гранична процесуальність, пор.: *добувати* — *добути* («Чей тільки з торфу ще не *добували*, *Добудуть* через двадцять п'ять років» — Л. Костенко); б) неагентивна гранична процесуальність, пор.: *горіти* — *згоріти* («Ой *горіли* ж древліни, аж гуготіло! ... Але що ж воно винне оте древлянське немовляточко, Що *згоріло* в лозовій колісочці» — Л. Костенко). Прилеглі до граматичного осердя зони заповнюють вендлерівські *achievements*, пор.: *сахатися* / *сахнутися* («*Сахається* розгублено душа, почувши раптом тихі кроки щастя», «Коні, і коні, що *сахнулися* тяжко у стайнях» — Л. Костенко) (евентивна квазігранична процесуальність). У міру віддалення від силових «гребенів» з обох боків уздовж них розташовуються вендлерівські *activities* — а) агентивна негранична процесуальність («А він *курув* та *курув* і докурувся до раку горла, навіть хворий не випускав з рота сигарети, посмокче й *кашляє*, *кашляє*; все жартував, щоб не забули йому в труну покласти з десяток пачок «Прими»» — В. Дрозд); б) неагентивна негранична процесуальність («Як гарно все! І все така отрута. І *сіє* дощ... І гномиків нема...» — Л. Костенко), а та-

²⁶ Арнгейм Р. Значч праця.— С. 27.

²⁷ Русанівський В. М. Дієслово // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда.— К., 1969.— С. 297.

²⁸ Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке // Известия АН СССР. Отд-ние лит. и яз.— 1948.— Т. 7. Вып. 4.— С. 303–316.

²⁹ Vendler Z. Verbs and times // Linguistics is philosophy.— Ithaca, 1967.— P. 97–121.

³⁰ Lehmann V. Der russische Aspekt und die lexikalische Bedeutung des Verbes // Ztschr. für slawische Philologie.— Heidelberg, 1988.— Bd 48. H. 1.— S. 270–281.

³¹ Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке // Семантика нарратива.— М., 1996.— 463 с.; Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики.— М., 2004.— 607 с.

кож вендлерівські states — а) агентивна негранична статальність («Кучеряві, як папуасики, Ми, Телесики, ми, Івасики, *Сидимо* на тих крилах, Як чортенята болотяні, А посередині Микола» — Л. Костенко), б) неагентивна релятивність («Віз наш увесь дерев'яний: дід і прадід були чумаками, а чумаки не любили заліза, бо воно, казали, *притягає* грім» — О. Довженко), в) агентивна релятивність («Але їх було так мало, що несла їхня була тамтим *протистояти*, і, певна річ, небезпечно було гадюку за пазуху пускати, годувати ворогів у власному домі» — М. Сервантес).

Попри гіпотетичний характер така інтерпретація польової структури аспектуальності, на нашу думку, заслуговує на увагу як струнка модель суперечливої категорії, названої В. В. Виноградовим «ареною боротьби і взаємодії граматичних і лексичних значень»³².

(Черкаси)

М. І. KAL'KO

THE CATEGORY OF ASPECT BASED ON THE VISUAL PERCEPTION MODEL BY R. ARNHEIM (on the material of the Ukrainian Language)

The article suggests a new, different from the traditional, model of the aspectual system of the Ukrainian verbs based on the visual perception model by R. Arnheim and the aspectually relevant verb classification developed by the author on the basis of the so-called «Z. Vendler's Classes» – the hidden grammatical categories that determine the verb aspectual behaviour.

Key words: theory of field, verb, verb aspect, aspect class.

³² Виноградов В. В. Русский язык : Грамматическое учение о слове.— М., 1986.— С. 410.